

EPIGRAMI MATE LUIDA ZAMANJE

Među poznatim dubrovačkim obiteljima s kraja 18.-og stoljeća nalazi se porodica Zamanja, poznata i kao Džamanjić. U sjeni najslavnijeg izdanka te obitelji, Brne Zamanja, ostao je njegov nećak Mate Luid. Razlog tomu jest najvjerojatnije činjenica što je veći dio svog života proveo izvan rodnog Dubrovnika posvećujući se, iako nerado, više političkoj nego književnoj karijeri. Ipak, iza sebe ostavio je, između ostalog, prilično opširnu zbirku latinskih epigrama *Carmina meditata et extemporalia*.

O njegovom književnom radu postoje vrlo oskudni podaci, a i samog je autora vrlo teško pronaći u nekom popisu hrvatskih latinista. Osim jednog članka u *Vijencu*¹ i bilješke u *Leksikonu hrvatskih pisaca*, o ovom autoru gotovo da nema spomena.

1. BIOGRAFSKI PODACI

Ime autora poznato je u talijanskom obliku kao *Matteo Luigi de Zamagna* i latinskom obliku kao *Mathaeus Aloysius a Zamagna*, dok za hrvatski postoji više verzija *Mate / Mato Luid / Luje Zamanja / Džamanjić / Džamanja*.

Podatke o životu i djelu pružio nam je sam autor u predgovoru svoje zbirke. Sastavio ga je na talijanskom jeziku 26. siječnja 1859. u dobi od 80 godina.

Rodio se 1778. u Dubrovniku u patricijskoj obitelji. U Dubrovniku se školovao kod pijarista (*Patres Scholarum Piarum*)², a zatim je studirao pravo kod profesora Cosintija iz Rima, kojeg je Republika angažirala za obrazovanje mladih aristokrata. Osobit utjecaj na mladog Zamanju i njegovo klasično obrazovanje imao je rođak Bernard Zamanja³, isusovac, autor više latinskih prijevoda s grčkog (*Odiseja*, *Hesiod*), dva prirodosnanstvena epilija *Echo* i

¹ Glavičić, B. Stihovi, tuge i pokoji pucanj, *Vijenac* VII, br.146(1999.), str.11

² Usp. Bersa, str. 98

³ *Sed mea musa quidem tam longe distat ab illa,
Quam supera Stygius distat ab arce lacus.*

(str. 40), kardinalu Moniku koji ga je nazvao nasljednikom Brna Zamanje

Navis aëria, većeg broja poslanica, elegija, idila i epigrama. Carica Marija Terezija posebno je za njega u Milanu otvorila katedru grčke i latinske književnosti.⁴

Studije prekida Napoleonov upad u Dubrovnik. Godine 1803. Zamanja stupa u vojsku, ali je zbog lošeg zdravlja otpušten. Nakon dvije godine provedene u Parizu vraća se u Dubrovnik gdje nastavlja studije. Političke prilike se zaoštavaju: Francuzi u međuvremenu zaposjedaju Dalmaciju i Dubrovnik, a Rusi, koji su bili u ratu s Francuzima, nagovore Crnogorce da provale u dubrovački kraj te ga oni opustoše do zidina.⁵

Kako je bio u službi Francuza, Crnogorci se osobito osvećuju Zamanji, a njegovu gospodarsku kuću u Župi zauzme crnogorski vladika. Nakon povlačenja Crnogoraca kuća je opustošena i spaljena. Zamanja se ponovo stavlja na raspolaganje Francuzima od kojih, ipak, ne dobiva naknadu za pretrpljenu štetu. Kao nagradu za ukazanu pomoć pri iskrcavanju francuskih trupa u Dalmaciji privremeno dobiva mjesto u uredu Ministarstva unutarnjih poslova u Milanu. Godine 1807. odlazi s poslanstvom u Konstantinopol, gdje je u međuvremenu svrgnut sultan Selim III. koji je ratovao s Rusima. Tri dana nakon dolaska u Tursku, preko Hadrianapola, Travnika i Splita, vratio se s vijestima o prevratu u Milano. Tada mu je ponudeno mjesto dužnosnika u kraljevskoj konjici, ali se sa svojih 29 godina smatrao prestarim za vojničku karijeru. Prema vlastitim riječima, da je bio prihvatio tu ponudu, vjerojatno bi i poginuo u Rusiji 1812.

Godine 1807. postaje glavni tajnik prefektore u Udinama, i na tom mjestu ostaje osam godina do pada Napoleona. Nakratko posjećuje Dubrovnik, ali je zbog nepovoljnih prilika prisiljen vratiti se u Italiju u Valvasone, gdje ženini roditelji imaju grofovske posjede. Od 1815. do 1847. u austrijskoj upravi radi kao državni službenik u gradovima pokrajine Friuli (Tarcento, Sacile, Cividale, Portogruaro, Mestre, Venecija, Rovigo) te napokon ukazom dvaju careva Franje I i Ferdinanda 1835. postaje savjetnik uprave grada Venecije. Godine 1838. predložen je za dvorskog savjetnika u Zadru, ali mjesto odbija kako ne bi prekinuo školovanje sinova u Italiji; Ludovik je studirao u Padovi, a Karlo

⁴ usp. *Carmina meditata et extemporalia*, str. 13; u pismu Antoniju Mazzettiju, savjetniku carice Marije Terezije prigovara što u pjesmi povodom krunidbe Ferdinanda I nije uvrstio Bernarda među profesore na milanskom sveučilištu

⁵*Carm.* Str. 17.

*Namque heu finitimis extemplo a montibus hostis
Irruit, et nostrum depopulatur agrum:
Cui nulla est pietas, nullaque Religio,
Diripit heu fruges, pecudesque, dat undique flammis
Et stabula, et populi nobiliumque domos...*

na biskupskom seminaru u Mlecima. Zbog ove se odluke kasnije kaje i smatra ju "uzrokom svih budućih nedaća". U obiteljskom životu pratile su ga tragedije; naime 1830. izgubio je sina Eugenija, a 1857. pokopao je i drugog sina Karla. Kao savjetnik mletačkih provincija umirovljen je 1847. te mu je određena godišnja naknada od 2500 forinti. Godine 1858. Napoleon III odlikovao ga je ordenom Sv. Helene za odanu vojničku službu pod Napoleonom I.

Pred kraj života vratio se u rodni Dubrovnik gdje je umro 8. 9.1870. U svojoj je zbirci pridodao vlastiti epitaf i zapisao kako je 1858.g. uz grobove svojih sinova sebi postavio grobni kamen na venecijanskom groblju.⁶

2. KNJIŽEVNI RAD

U autobiografskom uvodu pjesničke zbirke Mate Zamanja svom književnom radu posvećuje zadnji odlomak govoreći kako se, umoran od života, utječe latinskim Muzama za utjehu. U dobi od 80 godina sakupio je svoje "prethodno smišljene i nepripravljene pjesme" u trojezičnu zbirku koja je 1859. objavljena u Mlecima u privatnom izdanju u tiskari Petra Naratovića. Puni naziv zbirke glasi *Mathaei Aloysii a Zamagna, patricii Rhacusini, Carmina meditata et extemporalia*.

Neke pjesme iz zbirke bile su objavljene i ranije:

§ *Venetiarum portus immunitas elegia* (str.3) objavljena je 1830. u "Giornale delle scienze e lettere nelle Provincie venete", n.107-108;

§ *Ferdinando I imperatore et rege p.f.a. ferream regni Longobardici-Venetici coronam assumente carmen* (str.10) 1838. u Mlecima.

§ *Panlexicon* (str.50) u prijevodu nekog *L'imparziale* objavljena je u "Vaglio", n.14, uz datum 4.4.1840., dok je u sljedećem broju lista u istom prijevodu izdan *Appendix* (str. 51)

§ Neki nepoznati C.F. cenzurirao je Zamanjin epigram *Via ferrea epigramma* 1841. u "Gazzeta di Venezia", n.167., da bi mu u sljedećem broju Zamanja odgovorio epigramom *Incognito viro C. F.* (str.84-85)

§ *Per la prima corsa sulla strada-ferrata da Venezia a Padova, cioè, da Marghera a Padova* (str.94-95) je s prijevodom kardinala Monika na talijanski (ne nalazi se u zbirci) bila objavljena u "Gazzeta di Venezia",

⁶ *Quamprimum natos inter pater ipse jacebit;
Nunc titulos natis ponit et exequias.*

Mathaeus Aloysius a Zamagna infelix Eugenii et Caroli genitor, Patricius Rhacusinus, a Consiliis Veneti regiminis emeritus. (str.156)

n. 296, uz datum 30.12.1842.

§ *La imminente caduta della fortezza di Sebastopoli* je u talijanskom prijevodu Dott. Carniellija uz latinski original objavljena u "Gazzeta di Venezia" (str.151-153)

Osim prigodničarskom poezijom bavio se i poviješću Republike od antičkih vremena. Sastavio je dvije monografije, obje na talijanskom: *Ragusa (Descrizione del già stato di Ragusa e di quanto vi si conserva al presente)* je izdana u Splitu 1869. *La storia di Ragusa* sastavljena je u razdoblju od 1862. do 1868. prema rukopisu Giunija Restija, a zahvaljujući nećaku, grofu Savinu di Zamagna izdana je u Trstu 1935. Ovdje izjavljuje ono što karakterizira čitav njegov književni rad: "non ho scritto per la gloria né per la stampa, ma unicamente per mia piacevole occupazione.."

Iako je veći dio svog životnog vijeka proveo u tuđini, hrvatski jezik nikada nije zaboravio čemu svjedoči ponuda mjesta savjetnika u Zadru koja se obrazlaže poznavanjem kraja i jezika.

Bio je član brojnih književnih akademija i društava, između ostalih: Ateneo Veneto (*Athenaum Venetum*), Accademia di Rovigo (*Rhodigina Academia*), Ateneo di Treviso. O visokom i učenom društvu u kojem se kretao svjedoče titule adresata njegovih epigrama: grofovi i grofice, upravitelji i savjetnici uprava provincija, predsjednici i tajnici Akademija, kardinali i biskupi, profesori, odvjetnici, liječnici.. Bio je bliski prijatelj venecijanskog patrijarha Monika, grofa Reniera, doktora Namiasa i čest gost zabava uglednih venecijanskih obitelji Altesti, Antonini, Pascoli Angeli idr. Upravo su tim prigodama nastajale ideje za njegove pjesme, a bile su namijenjene i čitane opet u tom istom uskom krugu ljudi.

3. CARMINA MEDITATA ET EXTEMPORALIA

Zbirka sadrži pjesme sastavljene u razdoblju od 1830 do 1858. i daje uvid u pjesnički opus Mate Zamanje, ali ujedno prikazuje njegov životni put i događaje koji su obilježili njegov privatni i poslovni život, te društveni i politički život ove regije u prvoj polovini 19.stoljeća.

Uz svaku pjesmu navedeno je mjesto⁷ i vrijeme nastanka. Pjesme su poredane kronološki. Uz veći dio pjesama nalaze se objašnjenja (u kojim je okolnostima nastala, što ju je potaklo ili kakvu je reakciju izazvala) napisana na talijanskom pa

⁷ Venetiis, Portogruario, Rhodigio (Rhodigii), Vindobonae, Valvasone, Sedeliano, S.Daniele, Alturis, Melarolo, S.Georgio, Utini, In Tertio Illyrico, Patavio, Ex rure Miranensi

se može zaključiti kako mu je, zbog dugog izbjivanja iz domovine, talijanski postao jezik svakodnevnog komunikacije, to više što se priženio u talijansku obitelj.

Ako krenemo od naslova, sama od sebe nameće se podjela na pjesme "prethodno smišljene" i "nepripravljene" (*meditata et extemporalia*). Autor je uz svaku pjesmu pribilježio je li ona nastala kao improvizacija, uglavnom na nekom ručku, tako da je, od ukupno 53 pjesme, 41 sastavljena *extemplo* na latinskom, 11 na talijanskom i jedna na francuskom.

Zbirka je trojezična: latinsko-talijansko-francuska. 33 pjesme su napisane na talijanskom. Šest pjesama je Zamanja sastavio samo na talijanskom. Uz to je pribrojen i jedan talijanski stih Montija. Devet pjesama je priložio kao prijevode vlastitih latinskih epigrama. Četiri Zamanjina epigrama su na talijanski preveli drugi autori. U dva slučaja su drugi preveli Zamanjine stihove na talijanski, a on je nezadovoljan prijevodom dopisao i svoju verziju. Pet tuđih talijanskih pjesama je Zamanja preradio na latinski. Napravio je talijansku i latinsku verziju stihova Waltera-Scotta i Shakespearea. Jednu talijanski sonet drugog autora Zamanja je preveo na francuski i jedan je talijanski sonet drugog autora.

Pored spomenutog francuskog prijevoda s talijanskog, sastavio je jednu pjesmu na francuskom, na latinski preradio odlomak o veselom starcu iz Kurana na francuskom (*Senex jucundus*) i pjesmu *Duplex ebrietas* francuskog autora Lachambeaudiea, te umetnuo motto La Bruyèrea u prozi.

Pjesme na talijanskom i francuskom spjevao je uglavnom u prisustvu dama koje nisu razumjele latinski, ali zasigurno i s namjerom da bi se pred njima iskazao svojom vještinom i znanjem.

Pjesme su tematski prigodnice. Uz nešto poslanica talijanskim prijateljima i mletačkim uglednicima sve pjesme su epigramatskog karaktera i reakcija na zbivanja npr. smrt cara ili uglednika, ili vlastitih sinova Eugenija i Karla, čestitke za rođendane, imendane, Novu godinu, povodom ozdravljenja, vjenčanja, dolaska stranih dužnosnika u Mletke (ruski car Nikola I., carica Federovna), zahvala povodom primanja u Atenej, želje za sretan put, pozdrav nakon povratka, o podizanju spomenika Tizianu i Petru Metastasiju, o Canovinu kipu, o prijenosu Napoleonovih kostiju iz progonstva u domovinu, o porincu novog ratnog broda, o sporu oko trase željeznice u Lombardiji, o uvođenju javne rasvjete i proglašenju slobodne luke u Veneciji, o velikoj tuči u Padovi, o pomrčini sunca 8.6.1842., o karnevalu, o revolucionarnim previranjima u Austriji, o ugušenju pobune u carstvu, o skorom padu tvrđave Sevastopola u Krimskom ratu itd.

Autobiografski epigrami su opušteniji: u njima se tuži na tešku i odgovornu službu koja mu odnosi snagu i nadahnuće za poeziju kojom se bavio u mladosti, tuži se na starost i žali za domovinom koju je rano napustio.

Pored već gore spomenutih pjesama drugih autora, uglavnom vezanih uz prijevode na talijanski, zbirci je pridodao pismo Mazzettiju s epigramom Brne Zamanje, epitaf Karoline Ansaldi, citate Tita Livija, Ovidija, Horacija, prijedlog distiha za medalju i natpisa u crkvi za grofove Rota, službeno pismo o umirovljenju, zahvalu za pjesmu grofa Lauckorousskog, Bruerevićev motto, ulomak iz djela o talijanskoj povijesti autora Cesarea Cantua te zahvalu kardinala Silvestrisa.

Listajući zbirku dobiva se dojam kako je Zamanja u svojim poznim godinama želio na jednom mjestu zabilježiti ljude i događaje koji su označili njegovu karijeru te je takoreći kroz pjesme napisao svoje memoare prilazući razne dokumente, pisma, korespondenciju s prijateljima i uglednicima.

4. STRUKTURA EPIGRAMA

U zbirci se nalazi ukupno 30 pjesama sastavljenih na temu pogreba.⁸ Pjesme su tematski mogu podijeliti u tri grupe: povodom smrti (18), godišnjice smrti (4) i utješne pjesme povodom smrti bliskog rodaka (7). Kojim je povodom pjesma pisana, saznaje se iz naslova: *in funere, in diem anniversarium funeris*, dok utješne pjesme u naslovu nose posvetu: *egregio viro, excellentissimo viro, egregio et doctissimo viro*. U posljednjem slučaju se tek iz konteksta može saznati da se radi o nečijoj smrti; u jednom slučaju je objašnjeno: *per l' esagerato dolore di... in causa della morte di...* U naslovu zatim slijedi ime pokojnika ili rodaka, kome je pjesma upućena, te epiteta i/ili titula osobe o kojoj se radi. Ukoliko se radi o smrti djeteta navodi se ime oca, za prijatelje se uglavnom navodi samo ime, dok se kod uglednika redovito navodi titula: *sacrae maiestatis Francisci I, egregio viro Hyacintho Namias medico praestantissimo amico dulcissimo, altissimae et piissimae Mariae Carolinae archiducis Austrae Rainerii filiae, serenissimi principis Frederici archiducis Austriae, egregii viri cardinalis Monico, egregio et doctissimo viro Petro e comitibus a Maniago, excellentissimo viro comiti Aloysio Palffy-Erdod Venetarum Provinciarum gubernatori..* Dvije iznimke ovakve formule u naslovu su *Epitaphium canis Tom* i *Cineres Napoleonis*.

Ime pokojnika se saznaje u prva tri stiha. Kako je iz naslova jasno o kome se radi, ponekad se pokojnik ne imenuje, već se upotrebljava metonimija (*Princeps, Caesaris*), alegorija (*Charis*) ili igra riječi (*Angelus* kao anđeo i ime pokojnika Henricus Angeli).

⁸ Iz daljnje analize izostavljena je pjesma povodom smrti cara Franje I., budući da se radi samo o Zamanjinom latinskom prijevodu ode koju je sastavio Giorgio Renier (str.22-24). Ova pjesma se duljinom, strukturom i motivima razlikuje od ostalih autorskih epigrama.

Svih šest utješnih pjesama napisane su u drugom licu, što je posve u skladu s njihovom svrhom. Kod trećine preostalih pjesama pokojnik se apostrofira direktno (sin, bliski prijatelji), dok su ostale napisane u trećem licu.

Najkraći epigrami imaju samo po dva stiha, dok je najduži od 32 stiha. Međutim, neke je, prvenstveno zbog duljine, dvojbeno nazvati tim nazivom. Kao gornja granica spominje se broj od 12 stihova, gdje je još uvijek moguće zadržati jedinstvenost i jednostavnost forme.⁹ Prema takvoj definiciji šest pjesama ne bi ušlo u kategoriju epigrama, već bi ih se moglo nazvati (lirskim) pjesmama epigramatskog karaktera¹⁰. Ipak, određivati književni oblik samo prema broju stihova odviše je pojednostavljeno, posebno u ovom slučaju. Naime, ovih šest pjesama s preostalima dijele istu strukturu i jednak opseg motiva, a "višak" stihova posljedica je detaljnijeg opisa pojedinih motiva, osobito kad se radi o pjesmama upućenim uglednicima, gdje se veći prostor posvećuje oslovljavanju. Kad spominje književni oblik, Zamanja ove pjesme naziva epigramima. Epigram povodom smrti psa u naslovu se najavljuje kao epitaf (str.139), a u jednom je slučaju (str.69) pjesma u Indexu navedena kao elegija; najvjerojatniji razlog tomu jest preuzimanje početnog stiha: *Jam subit illius tristissima noctis imago* iz Ovidijeve zbirke elegija.

Kada se upotrebljava naziv "epigram", obično se misli na kratku i duhovitu pjesmu kakvu je proslavio Marcijal. Ipak, od svojih početaka epigram nije nužno za svoje obilježje imao britku poantu, već je predstavljao kratku pjesmu različitog sadržaja (o ljubavi, tuzi, prirodi...). Takvi su epigrami sakupljeni u "Grčkoj antologiji", koja je bitno utjecala na književnost u Italiji i Francuskoj.

Epigrami su sastavljeni u elegijskom distihu. Iznimka su dva slučaja (str. 133-134, 118-119), gdje je autor upotrijebio falečki jedanaesterac. Razlog tomu je očito Katulova pjesma vrapčiću, koja je poslužila kao uzor, odakle je preuzet početak *Lugete*. Za Zamanjinu versifikaciju Glavičić kaže da je "klasički korektna, s rijetkim odstupanjima od antičkih uzusa".

Većina epigrama se po svojoj strukturi mogu podijeliti na tri dijela: uvod - razrada - poanta. Ovdje odmah treba naglasiti kako se ne radi o britkoj marcijalovskoj poanti. U vremenskom smislu uvod opisuje sadašnjost, razrada prošlost, a poanta se osvrće na budućnost. Kao primjer navodim epigram sastavljen povodom smrti autorova sina Eugenija:

*Atra Zamagniadem primaevae in flore juventae
Mors heu quam raptim sustulit Eugenium.*

⁹ usp. Angress

¹⁰ naziv nalazim kod Glavičića

*Integri erant juvenis mores, mens vivida, sancta
Relligio, et pulchro comis in ore lepos.*

*O si qua est cari capitis tibi cura, viator,
Siste gradum, ac tumulo lilia da et lacrimas.*

Kod epigrama od 6 stihova može se najjasnije raspoznati trodijelna struktura (2+2+2), a vremensku raspodijelu možemo uočiti iz glagola: *sustulit* (iako se izraz odnosi na prošlost, bitna informacija jest ta da pokojnik sada više nije među nama) – *erant*, – *siste* (imperativ označava radnju koja se očekuje u bliskoj, ali i daljoj budućnosti).

U uvodu se daje obavijest o smrti, iz koje se saznaje ime pokojnika, a ponekad i od čega je i kako umro, radi li se o iznenadnoj smrti ili bolesti. Smrt je uvijek mračna, divlja, mrska, surova, neprijateljska: *mors atra, fera, invida, aspera, inimica* i ona grabimice odnosi svoje žrtve: *raptim sustulit, peremit*. Jedini put kada se ona spominje u pozitivnom kontekstu jest kada donosi oslobođenje od životnih nedaća, *mors medicina malis* (str.86). Uz *mors* jednako značenje imaju pojmovi *sors* i *laethum*. Smrt je metaforički prikazana kao munja: *fulmine percussit, fulminea cuspide laethi*. Pokojnik je najčešće prikazan kao žrtva okrutne smrti, kojeg ona uništava i otima, dok se glagol "umrijeti" javlja tri puta u izrazima: *perivit (perit), occidit, occubuit*. Česte su i perifrize koje ublažuju pojam smrti i stvaraju poetski ugođaj: *conscendit ad arces Coeli, Coelesti gaudet coetu, prospicit ex angelico choro, petit astra, petit aethera*. U ovim izrazima jasno se pokazuje uvjerenje kako pokojnik nastavlja život na drugom svijetu.

Karakterističan je uvod epigrama povodom godišnjice smrti: tri započinju stihom iz Ovidijevih elegija: *redit illa tui tristissima funeris hora/ redit (subit) illius tristissima noctis imago*, dok četvrti imenuje godinu smrti: *tertius annus adest*...Prvi stih četiriju utješnih epigrama je ohrabrenje i upozorenje na *modum* u žalovanju: *pone modum lacrymis, tolle aegrum caput*..

Kod triju epigrama može se govoriti o "uvodu prije uvoda", tj. prije prelaska na glavnu temu autor spominje nedaće svojih bližnjih. Tuga grofa Maniago zbog smrti kćeri Josefine (str.56) pobudila je u pjesniku tugu za vlastitim sinom te je to ujedno poziv da se prijatelji udruže u tuzi, dok su njihova djeca zajedno na nebu. U prvih osam stihova (od kojih su druga četiri identična onim iz pjesme povodom treće godišnjice sinovljeve smrti, str. 32.), Zamanja se prisjeća posljednjih Eugenijevih trenutaka. Njegov gubitak ponovo se spominje u dva stiha na početku epigrama drugom sinu Karlu, što pridonosi tragičnosti situacije (str.156). Vijest o smrti kćeri Alojsija Carrera stigla je u trenutku kada je autor bio zaokupljen bolešću svog unuka; stoga u četiri uvodna stiha opisuje njegovo stanje između života i smrti (str.123).

Razrada pobliže opisuje pokojnika: njegovu dob, narav, pobožnost, ljepotu, omiljenost, te reakcije koje je izazvala njegova smrt: neutješnu tugu rodbine i prijatelja. Dob se posebno ističe ukoliko se radi o mladom čovjeku *primaevio in flore juventae, primaevio in tempore vitae*. Posebno je potresna slika Josefine¹¹, koja je umrla *nupta anni unius, unius mater et horae*. Nakon dobi opisuje se ćud pokojnika: *integri mores, mite ingenium, ingenio sagaci, lumen ingenii, mens vivida, angelicis moribus, virgo candida, purissima, cognita virtus*. Veliku ulogu na drugom svijetu ima ovozemaljska pobožnost, stoga je važno naglasiti kako nekoga krase *Sancta Relligio, pietas, alma fides, candida Relligio*. Za djevojke i mladiće obično se spominje kako su bili iznimno lijepi: *pulcherrima forma, pulcherrima inter trinas Charites, pulchro comis in ore lepos*. Također, bili su vrlo voljeni od obitelji i omiljeni u društvu: *dilectum natum, semper dulcissima cura suae matris, deliciae patris, maxima cura egregii patris, dulcia vincula fraternae amicitiae*.

Kod jednog dijela epigrama naglasak je u razradi stavljen na žalovanje i tugu bližnjih, a želja da ih se utješi uvodi nove momente u kojima se izlaže kršćansko poimanje života nakon smrti. Bol koja je obuzela srca najbližih je vječna, neutješna i strašna: *pectora aegra aeterno dolore, infandus dolor, assidua tristitia, magnus luctus, mater stetit acri fixa dolore* (ako se radi o smrti člana carske obitelji, tada tuguje cijela domovina: *Europa stetit fixa acri dolore*), a manifestira se u obilju suza: *imber aquae*. Jedna od najupečatljivijih slika duboke boli jesu prikaze pokojnika koje se javljaju njihovim roditeljima ili djeci: *Fallor, an ante oculos ora adsunt pallida nati,/ Et modo in auriculis ultima verba sonant;/Ultima, quae aeterni mihi verba ubi dixit amoris,/ Ingemuit, laetho composuitque caput?*

Iako se bol čini neutaživom: *quae dicta poterunt lenire dolorem, nec Charitum illecebrae nec Palladis alta severae praecepta attonitam mentemque non juvant*, strogo se opominje kako u tuzi i žalovanju treba imati mjeru (*a lacrymis cessate piis*), jer se vjeruje da suze uznemiruju mrtve i vrijeđaju bogove. Pravu utjehu mogu donijeti jedino vjera i pobožnost (*Sancta Relligio et pietas*). Ovi motivi prevladavaju u utješnim epigramima.

Posljednja dva stiha – poanta – ključni su dio epigrama. Kako je već gore spomenuto, oni nisu "neočekivani, duhoviti i zlobni žalac na kraju"¹², nego je svrha poante zaokružiti cjelinu i dati općenitu poruku. U tom zadnjem dijelu nalazim više motiva: obraćanje putniku da oda počast pokojniku podsjeća na prvi poznati epigram, pripisan Simonidu, posvećen palima kod Termopila: *O*

¹¹ Carm str.56-57

¹² usp. Chevalier-Gheerbrant: *Rječnik simbola*

si qua est cari capitis tibi cura, viator, / Siste gradum, ac tumulo lilia da et lacrimas. Od cvijeća koje se polaže na grob spominju se samo ljiljani, cvijeće izrazito simboličkog značaja u kršćanskoj ikonografiji. Oni simboliziraju čistoću, nedužnost i djevičanstvo (ljiljani se daju mladim djevojkama: epigram Sofiji Altesti, str.86), a prema Matejevom Evandelju predstavljaju mističko prepuštanje milosti Božjoj¹³, doživljaj koji izaziva trenutak smrti. Počast pokojnima iskazuje se suzama *Et lacrymas lacrymis consociate meis*, molitvama i zavjetima *preces, vota*. Mrtvima se upućuje posljednji pozdrav *Sit tibi terra levis* očuvan još iz rimskih pogrebnih obreda. Jasno se izražava razlika između ovog i onog svijeta: *fallacia gaudia nostri mundi, sed non peritura Superae Domus* te između tijela koje propada i duše koja je vječna: *non totus abis*. Na zemlji ostaje vječna slava: *fama splendida in terris*, dok duša (*anima, spiritus*) lebdi nad nadživjelim dragim ljudima, te im udjeljuje milost i zaštitu zagovarajući ih kod Boga: *Te circum volitat, pia Te fovet Illa...* Izražava se vjera da mrtvi odlaze na nebo *ad arces Coeli* i postaju dionici anđeoskog zbora *ex angelico choro prospicit, angelus angelica pietate juvat* što bi trebala biti utjeha onima koji žaluju. U najduljoj pjesmi povodom smrti Marije Karoline, kćeri nadvojvode Raineria, nalazi se najeksplicitnije izrečen stav o životu i smrti, životnim zakonima i o tome kako su oni nepromjenjivi: *Mutare nefas est, / Aeterna quidquid mandat ab Arce Deus. / Nos decreta decet venerari arcana Tonantis: / quae manus afflixit, sanat et Illa Manus. / Spes dat, et alma Fides nostrae haec solatia menti. / Relligio humanis est medicina malis*. Pa ipak, kada autor govori o pogrebnim počastima koje on kao roditelj mora prinijeti svojim sinovima, kontrastom *sustulit (Eugenium) validum in primo flore juventae-me invalidum servat adhuc*, i irealnom pogodbom *si aeterna essent languentis tempora vitae / pectora nostra aeterno aegra dolore forent*, implicira kako je nepravедno da otac nadživi djecu.

Trodijelna struktura i sklad pjesme dva puta su narušeni dodavanjem pohvale carske kuće s očitom nakanom dodvoravanja. U epigram povodom obljetnice smrti Franje I (str. 69) najprije su umetnuta tri stiha iz pogrebnog epigrama, a zatim se želje za uspješno vladanje carstvom upućuju nasljedniku Ferdinandu, a u Italiji (Ausoniji) nadvojvodi Ranieriu s pomalo pretjeranim obraćanjem *dulce decus, Gloria nostrae gentis, Italici deliciae populi*. U istom tonu završen je epigram povodom smrti Marije Karoline (str. 103-104), gdje Zamanja u ime Veneta poziva njenog oca, nadvojvodu Raineria (*Princeps mitissime*) da se sa suprugom vrati u Veneciju i "u odanosti naroda pronađe barem nekakvu utjehu".

¹⁵ XI, 69 smrt kujice Lidije

Kako većina epigrama dijele iste motive, ponekad i doslovne stihove, nameće se zaključak da su postojale formule ili već gotovi modeli u koje su zatim umetana imena i pojedinosti po potrebi.

Na kraju treba izdvojiti epitaf posvećen psu Tomu¹⁴ (str. 139) koji je neobičan zbog svog adresata. Iako su i Marcijal¹⁵ i Marulic¹⁶ već pisali o smrti ljubimca, Zamanjina poanta neočekivano otkriva ljubav kao uzrok pseće smrti, uspoređujući je s trojanskom propasti.

5. ANTIČKI KNJIŽEVNI UZORI

Pregled književnih uzora donio je mnoštvo podudarnih primjera s brojnim antičkim i kršćanskim autorima. Očite i jasne su podudarnosti s »klasicima« klasične književnosti kao što su Ovidije¹⁷, Vergilije¹⁸, Katul¹⁹, a radi se o njihovim antologijskim stihovima koje je Zamanja sasvim sigurno čitao kao dio obavezne školske lektire. Osim njih jednom ili dvaput javljaju se podudarni primjeri s Horacijem i Tibulom. Relativno velik broj stihova nalazi sličnosti sa Stacijem (20) i Silijem (10).

Najpoznatiji antički epigramatičar Marcijal u tom je smislu ostao zakinut. Kao uzor javlja se samo četiri puta. Razlog tomu mogao bi se pronaći i potpuno drugačijem tonu epigrama pa su i podudarni primjeri rijetki. Epigramatsko je pjesništvo izvršilo vrlo velik utjecaj preko Latinske Antologije gdje se može naći čak 104 podudarnih primjera. Od kršćanskih autora najčešće se kao uzor javlja Venancije Fortunat s dvanaest primjera. Epitafi tog posljednjeg rimskog epigramatičara, također, nisu bili namijenjeni za grobne natpise, a stilski su vrlo bliski elegiji. Ni kod njega se ne može govoriti o Marcijalovom utjecaju.

¹⁴ EPITAPHIUM CANIS TOM

*Tom canis anglus erat, veneto de litore colles
Venit ad Euganeos, venit et occubuit.
Quod si scire velis, quae mortis causa fuisset,
Trojani excidii causa, nefandus amor.*

¹⁵ XI, 69 smrt kujice Lidije

¹⁶ epigram 22, *fidissimus canis Fuscus*

¹⁷ *Heu redit illius tristissima noctis imago* (str. 31,1),
Iam subit illius tristissima noctis imago (str.69,1) usp. *Trist.*3,1.

¹⁸ *O quicumque estis, manibus date lilia plenis* (str.31,9),
O Veneti, o tumulo manibus date lilia plenis (123,9) usp. *Aen.*6, 883;
Ad gemitus nostros stetit acri fixa dolore (str. 69,5),
Eventu tanto stetit acra fixa dolore (str.103,9) usp. *Aen.* 7, 291.

¹⁹ *Lugele ingenuae, piaeque Matres / Et quantum est hominum benigniorum* (str.118, 1),
Lugele, O Juvenes, Viri, Senesque (str.133,1) usp. *Carm.*3,1.

6. ZAKLJUČAK

Mate Luidž Zamanja smatra se jednim od posljednjih hrvatskih latinista. On je 1859. u Veneciji objavio trojezičnu zbirku epigrama *Carmina meditata et extemporalia* u vlastitoj nakladi. Zbirka je zajedno s autorom do danas ostala gotovo nezamijećena.

Burna politička i ratna zbivanja početkom 19. stoljeća odredila su tijek njegove karijere primoravši ga da se uključi u politiku i napusti rodni Dubrovnik, kamo se vratio tek u posljednjim godinama života. Književni rad imao je istu sudbinu: posvetio mu se nakon završetka političke karijere. Iza njega su ostale dvije monografije o Dubrovniku na talijanskom jeziku i spomenuta zbirka.

Dvadeset i devet pjesama sastavljenih povodom smrti prijatelja i visokih državnih dužnosnika sastavljeno je u duhu epigramatske tradicije koja svoja uporišta nalazi u Latinskoj Antologiji i kršćanskim epigramatičarima. Sadržajno epigrame obilježavaju stalni motivi: nepravedna prerana smrt, bezgrešnost rano preminulog, opomena nadživjelima da ne tuguju, suprotnost tijela i duše, neprolaznost duše i slave te sjedinjenje pokojnika sa zborom apostola. Klasičnim uzorima, pored mitološke terminologije, duguju se antologijski stihovi, osobito iz Eneide te najbrojniji Ovidijevi.

Zamanja se kao autor ne odlikuje osobitom originalnošću, a kako i sam priznaje u biografskom uvodu, njegovi stihovi pisani su bez velikih umjetničkih pretenzija "za vlastiti užitak, u zgodnoj formi, ponekad šaljivi". Na glasu kao vrstan improvizator stihovima je popratio bitne događaje iz svog osobnog i društvenog života sastavljajući ih na kućnim zabavama i namijenivši ih krugu svojih prijatelja.

BIBLIOGRAFIJA

1. Angress, R.K. *The early German epigram. A study in baroque poetry*, Lexington 1971.
2. Bersa, J., *Dubrovačke slike i prilike (1800-1880)*, Zagreb 1941.
3. *Biographisches Lexikon*, ur. C. von Wurzbach, Beč 1856-1891.
4. *Dizionario biografico degli Italiani*, ur. M. Pavan, Rim 1960.-
5. Glavičić, B. *Stihovi, tuge i pokoji pucanj*, *Vijenac VII*, br.146(1999.), str.11
6. Glavičić, B. *Versifikacija hrvatskih latinista*, Split 2001.
7. *Index bio-bibliographicus notorum hominum*, ur. J. P. Lobies i D. Masson-Steinbart, Osnabrück 1986.
8. *Leksikon hrvatskih pisaca*, ur. D. Fališevac, K. Nemeč, D. Novaković, Zagreb 2000.
9. Lesky, A. *Povijest grčke književnosti*, Zagreb 2001.
10. Marcijal, *Epigrama*, prir. i prev. M. Bricko, Zagreb 1998.
11. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, ed. Santifaller-Obermayer Marnach, Graz-Köln 1957.
12. *Reallexikon für Antike und Christentum*, ed. T. Klauser, Stuttgart 1962. vol.5
13. *Rječnik simbola*, ed. Chevalier-Gheerbrant, Zagreb 1994.
14. Vratović, V. *Rimska književnost // Povijest svjetske književnosti*, Zagreb 1977.